

REVOLTA DIN SASUN ȘI MASACRELE ARMENILOR DIN 1894

Remus TANASĂ¹

Cuvinte cheie: Turcia, diplomatie europeană, armeni, kurzi, Anatolia de Est

Keywords: Turkey, European diplomacy, Armenians, Kurds, Eastern Anatolia

În 1894, în regiunea Sasun din sud-estul Anatóliei, populația majoritară de origine armeană a fost supusă unor serii de masacre duse la îndeplinire de autoritățile otomane. La o analiză atentă a circumstanțelor ce au contribuit la declanșarea masacrelor, se va descoperi că ingredientele existau deja din 1875-1876, când, în Balcani, au avut loc insurecții anti-otomane, ce s-au soldat, de asemenea, cu masacre. A fost vorba tot despre subordonarea politică și civică a populațiilor non-otomane, dar, mai exact, de existența unui sistem de taxare dublă². Armenii erau obligați să-și achite taxele atât reprezentanților oficiali ai guvernului, cât și tribut căpeteniilor locale ale kurzilor. Revolta armenilor din Sasun a fost precedată cu aproximativ două decenii de cele din Herțegovina, Bosnia și Muntenegru, ale căror populații erau supuse unui sistem de taxare similar³. Spre deosebire de Balcani, în Anatólia, Înalta Poartă nu avea de gând să accepte vreo mediere care să depășească dimensiunea pur declarativă. Însă, mai important pentru soarta

---

¹ Academia Română, filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² Lord Kinross, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Morrow Quill Paperbacks, New York, 1977, p. 557-558; Nadir Ozbek, *The Politics of Taxation and the “Armenian Question” during the Late Ottoman Empire, 1876-1908*, în *Comparative Studies in Society and History*, 54, 2012, 4, p. 774.

³ Vahakan N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Bergham Books, New York, 2008, p. 114.

populațiilor de la granițele estice ale Turciei, în anii '90 ai veacului al XIX-lea, Înalta Poartă nu a fost nevoită să cedeze teritorii ca rezultat al pierderii vreunui război.

Incapacitatea autorităților otomane de a controla eficient teritoriul, în special cel periferic, a constituit un motiv și pentru ca agitațiile anti-otomane încurajate din exterior să prindă teren în rândul localnicilor non-musulmani. Dacă în cazul Balcanilor, Rusia țaristă s-a remarcat în a stimula insubordonarea și eventual forțarea obținerii autonomiei sau independenței, în cazul armenilor din Sasun, Rusia nu a mai fost la fel de binevoitoare cu năzuințele acestora⁴. De fapt, Rusia chiar a susținut Turcia otomană în momentul în care puterile europene făceau presiuni pentru a se găsi vinovații masacrelor⁵. Cu toate că atrocitățile otomanilor au stârnit proteste internaționale atât în cazul Balcanilor (a se vedea reacția William Gladstone în privința bulgarilor), cât și în cel al Sasunului⁶, masacrul armenilor nu s-a soldat cu vreo măsură concretă împotriva Turciei. Motivul trebuie căutat în succesul repurtat de propaganda otomană, ce a încercat și reușit la momentul respectiv să dea vina pe triburile kurde și pe revoluționarii armeni⁷, disculpând guvernul otoman și transformând masacrele într-o chestiune de politică internă otomană, orice acțiune militară împotriva Turciei fiind contrară dreptului internațional.

Este de ajuns să amintim că, deși Marea Britanie își lua angajamentul prin articolul 61 să vegheze asupra siguranței armenilor, principala preocupare a politicii externe a fost să protejeze India de expansiunea rusească din Asia centrală⁸. Pentru aceasta, Marea Britanie avea nevoie să întărească actorii regionali ce se opuneau Rusiei, astfel că în privința Imperiului Otoman, mai precis a granițelor orientale ale acestuia, Marea Britanie miza pe cartea integrității teritoriale și cea a controlului teritoriului periferic de către guvernul otoman. În consecință, reformele administrative otomane au fost susținute de către britanici atât timp cât erau în favoarea guvernului central; în fața dezordinii, singura opțiune validă pentru

---

⁴ Gerald David Clayton, *The Armenians and Salisbury's New Line on the Straits*, în Gerald David Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, University of London Press, Londra, 1971, p. 184-185.

⁵ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, p. 119.

⁶ *Ibidem*, p. 116-119.

⁷ Michelle Tusan, *Hamidian Massacres and the Media*, în Michelle Tusan, *The British Empire and the Armenian Genocide. Humanitarianism and Imperial Politics from Gladstone to Churchill*, Tauris, Londra, 2017, p. 57-89.

⁸ Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for Armenians in eastern Anatolia 1877-1897*, Turkish Historical Society Printing House, 2000, p. 45.

britanici era menținerea status-quo-ului, astfel că armenii otomani nu au primit prea mult suport concret⁹.

Cât despre cealaltă mare putere interesată direct în zonă, Rusia¹⁰, aceasta s-a folosit de „chestiunea armeană” pentru a-și atinge obiectivele de etapă. Merită pomenit că în regiunile Kars, Ardahan, Artvim și Batum cedate Rusiei în urma tratatului de la Berlin, cu o singură excepție, nu s-a înregistrat nici o strămutare serioasă de populație armeană, rușii preferând fie a muta cazaci, fie turci¹¹.

Jean Jaurès avea dreptate când, în 1896, afirma că „de doi ani, peste 100000 de oameni au fost masacrați, violați, torturați într-o țară căreia Europa, prin cea mai solemnă semnătură, îi promisese în urmă cu optsprezece ani protecție și securitate. Și nu a existat nici un guvern care să fi vrut sau să fi putut să-și respecte acest angajament sfânt”¹².

Cei mai mulți dintre istoricii armeni sunt de părere că masacrul din Sasun constituie punctul de început pentru ceea ce avea să urmeze în timpul Primului Război Mondial, adică genocidul la care au fost supuși armenii otomani¹³. Violența autorităților nu ar fi decât reacția unui regim muribund nemulțumit de desfășurarea modernității – principiului naționalităților –, neputința de a controla teritoriul periferic¹⁴, în special cel locuit și de triburile kurde, incapacitatea de a oferi un nivel minim de trai populațiilor musulmane din Anatolia; armenii au constituit un țăp ispășitor pentru a distra energiile emergente cu tendință reformistă din Imperiu, astfel că regimul i-a sacrificat de dragul unei imposibile întoarceri în timp,

---

⁹ J. A. R. Marriott, *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy*, Clarendon Press, Oxford, 1917, p. 97.

¹⁰ Gaidz Minassian, *Visul spulberat al armenilor. 1915*, Editura Humanitas, București, 2017, p. 161-163.

¹¹ Candan Badem, „Forty Years of Black Days”? *The Russian Administration of Kars, Ardahan, and Batum, 1878–1918*, în Lucien J. Frary, Mara Kozelsky (eds.), *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2014, p. 221-350.

¹² Jean Jaurès, *Fait nouveau*, în *La Dépêche. Journal de la Démocratie* (Toulouse), nr. 10312 din 7 noiembrie 1896, anul 27, p. 1.

¹³ James J. Reid, *Total War, the Annihilation Ethic and the Armenian Genocide, 1870-1918*, în Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times (vol. 2), Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Macmillan, New York, 1997, p. 37.

¹⁴ Nilay Özok-Gündoğan, *Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-70*, în *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East*, 34, 2014, 1, p. 165.

la sistemul milleturilor și la ascendentul anumitor categorii de supuși asupra altora, în speță a musulmanilor față de non-musulmani¹⁵.

Ipoteza conform căreia masacrul de la Sasun ar fi fost o reacție la provocările armenilor nu se susținea prea temeinic din câteva motive: slaba organizare politică a armenilor otomani, care nu dețineau nici resurse însemnate pentru a fi întrebuițate activ, nici sprijinul financiar și logistic al marilor puteri și nici măcar sprijinul majorității comunității armenesti¹⁶. Poate mai important ar fi de menționat că ziarele epocii sau diplomații europeni nu au înregistrat evenimentele ca încercări serioase de subminare a autorităților otomane¹⁷. Ipoteza provocărilor armenesti a revenit public în anii '80 ai secolului trecut, în urma publicării cărții lui Stanford Shaw și Ezel Kural Shaw din 1977¹⁸.

În privința evenimentelor din Sasun există două versiuni referitoare la cauze și la consecințele asupra populației armenesti din zonă. Cele două versiuni indică vinovatul ca fiind în tabără opusă sau, dacă nu vinovatul, măcar, provocarea să vină dinspre cealaltă tabără: fie tentativa armenescă de a-și obține autonomia sau de a nu mai plăti taxe, fie demersul otoman de a-i controla și mai abitir pe armeni.

În primul caz, ar fi vorba despre revoluționarii armeni din partidul Hanceak¹⁹, care ar fi accentuat starea de nemulțumire și ar fi instigat la activități de subminare a bunei conviețuirii. Este adevărat că membrii acestui partid încercau să instige la răscoală și insubordonare, doar că numărul lor era redus, iar aderența armenilor de rând a fost una minimală; poate că ar fi mai important de precizat că „buna conviețuire” ținea de relațiile de putere dintre turci, kurzi și armeni, cei din urmă fiind cei mai defavorizați în această ecuație²⁰. Sursa primară pe care s-a constituit propagandistic și istoriografic²¹ această versiune este raportul întocmit de comandantul armatei a IV-a otomane, Mehmed Zeki pașa, conform căruia, trupele otomane ar fi oprit revolta armenilor și „mâncare, îmbrăcăminte și toate felurile de

---

¹⁵ Marcello Flores, *Il genocidio degli armeni*, Mulino, Bologna, 2006, p. 47.

¹⁶ Owen Miller, *Rethinking the Violence in the Sasun Mountains (1893-1984)*, în *Études arméniennes contemporaines*, 10, 2018, p. 98-99.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (2 volume), Cambridge University Press, Cambridge, 1976-1977.

¹⁹ Louise Nalbandian, *The Armenian revolutionary movement. The development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963, p. 121.

²⁰ Robert Melson, *A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896*, în *Comparative Studies in Society and History*, 24, 1982, 3, p. 481-509.

²¹ Owen Miller, *op. cit.*, p. 97.

ajutor [bazat] pe principii umanitare și islamice au fost asigurate”²². Problema cu acest raport este că exagerează cauzele, dar, mai important, omite orice precizare referitoare la victimele civile și la atitudinea genocidară a soldaților otomani.

În cea de-a doua versiune, otomanii alături de kurzi ar fi dorit să potolească gândurile armenilor de autonomie și, eventual, să îi disperseze alungându-i spre alte zone ale imperiului sau măcar să îi mute din zona montană înspre cea de câmpie, unde ar fi putut fi controlați mai lesne, atât pentru colectarea taxelor, cât și pentru activitățile organizatorice. Versiunea se bazează pe însemnările lui Hammond Smith Shipley, un oficial diplomatic britanic ce a făcut parte din Comisia de Investigații a evenimentelor din regiunea Sasun; după ce a petrecut șase luni pe teren, acesta a concluzionat că locuitorii zonei „au fost masacrați fără distincție de vârstă sau sex”²³ de către armata otomană. Observațiile diplomatului britanic sunt diferite de cele ale oficialilor otomani, care, după cum am menționat, au mers pe versiunea complotului armenesc, însă se potrivesc destul de mult cu însemnările italiene, nord-americane, britanice, franceze sau rusești, fie că avem în vedere rapoartele consulare, documentele misionarilor, investigațiile jurnalistice, jurnalele de călătorie sau memoriile vorbitorilor de armeană. H. S. Shipley concluzionează că ceea ce s-a întâmplat în Sasun nu a fost suprimarea unui început de revoltă, ci o tentativă de exterminare a două districte din munții Sasun²⁴.

Interpretările istoriografice ale celor două versiuni sunt de acord asupra existenței laturii propagandistice, istoricii favorabili variantei complotului armenesc susținând că evenimentele au fost exagerate și deformate intenționat de mașina de propagandă a revoluționarilor armeni²⁵, pe când istoricii favorabili variantei planului genocidar otoman consideră că statul turc a încercat și, în bună măsură, a reușit să mușamalizeze faptele, lansând ipoteza subminării și minimalizând numărul și natura victimelor²⁶.

Violența din Sasun trebuie înțeleasă și analizată prin prisma efortului otoman de a centraliza și controla teritoriul imperiului, cu mențiunea că centralizarea zonelor muntoase a fost mai dificilă de realizat, motiv pentru care acțiunile întreprinse au fost mai ferme. Pentru locuitorii Anatoliei Orientale din

---

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Justin McCarthy, Ömer Turan, Cemalettin Taşkiran, *Sasun The History of an 1890's Armenian Revolt*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2014, p. 193-194.

²⁶ Vahakan N. Dadrian, *1894 Sassoun Massacre: A Juncture in the Escalation of the Turko-Armenian Conflict*, în *Armenian Review*, 47, 2001, 1-2, p. 5-39.

zonele muntoase, efortul centralizator a fost perceput aproape ca o nouă încercare de cucerire, ce s-a realizat prin câteva metode bine definite: serviciul militar obligatoriu, taxarea și antagonizarea inter-etnică²⁷.

Pentru a încerca să deslușim evenimentele tragice din zona Sasunului trebuie să avem în vedere câteva elemente de ordin geografic și demografic. În primul rând, este vorba despre o zonă montană, în care controlul administrativ al teritoriului a fost slab sau inexistent din partea otomanilor²⁸. Dacă până în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea otomanii nu au bifat acest aspect, a fost căutată cooperarea triburilor kurde din zonă. Plătind tribut acestora²⁹, s-a instaurat un sistem de protecție ce înlocuia securitatea pe care ar fi trebuit să o asigure statul otoman. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, statul otoman începea să ajungă înspre vârful munților din zonă, aducând cu sine și sistemul de taxare³⁰. Însă, triburile kurde din zonă nu erau mulțumite de faptul că satele locuite de armeni urmau să nu le mai plătească tributul, astfel că, acolo unde au avut posibilitatea, și-au impus și propria taxare, care nu era altceva decât o taxă de protecție, căci, dacă nu era plătită, repercusiunile nu se lăsau îndelung așteptate, fie că a fost vorba despre violențe și crime, violuri, incendieri sau furturi de animale³¹.

Important de menționat este și că în zonă existau mai multe triburi kurde care și-au împărțit zonele de influență, deci și satele de unde percepeau tributul. Însă, nu era ieșit din comun ca ei să încerce să taxeze și sate care teoretic ar fi trebuit să plătească altui trib, astfel că se ajungea în situația de a fi nevoiți să plătească din nou, după ce în prealabil plățiseră taxa unui alt trib.

Pentru a sintetiza cele de mai sus, am putea spune că, în mare parte, drama armenilor a fost cauzată de reformele avansate de modernitate, care au destabilizat o societate legitimată religios și fundamentată pe dreptul de cucerire cu intenția de a creiona o societate bazată pe norme universale³².

---

²⁷ Owen Miller, *op. cit.*, p. 104.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985, p. 71.

²⁹ Owen Miller, *op. cit.*, p. 105.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Janet Klein, *Conflict and Collaboration: Rethinking Kurdish-Armenian Relations in the Hamidian Period. (1876-1909)*, în *International Journal of Turkish Studies*, 13, 2007, 1-2, p. 153-166.

³² Stephan H. Astourian, *The Silence of the Land. Agrarian Relations, Ethnicity and Power*, în Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek, Norman M. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 57.

În anii '90, Tahsin Pașa³³ a decis urcarea trupelor auxiliare recent formate din membrii triburilor kurde (în zona Sasunului, formate îndeosebi din triburile Bekiran, Reşkotan și Badikan³⁴) pentru a reduce autonomia locuitorilor din această zonă montană. Când aceste trupe auxiliare au ajuns, atitudinea și gesturile lor nu erau doar cele ale reprezentanților autorităților otomane centrale, ci și cele de membri de trib³⁵, astfel că nu a durat mult până când au luat naștere animozități, ce au fost descrise de Tahsin Pașa drept o rebeliune organizată împotriva statului. Această opinie a stat la baza ordinelor trimise de la centru de a anihila „bandiții” într-un mod care să stârneasă panică printre localnici și care, între august și septembrie 1894, au cauzat intervenția nemăsurată a trupelor ce acționau în zonă³⁶.

O altă cauză directă a evenimentelor din toamna anului 1894 este legată de refuzul celor din satul Talori, tot din zona munților Sasun, din 1893, de a preda kurzilor un revoluționar armean ce era găzduit în satul respectiv și care a fost acuzat de kurzi de agitație și complot anti-kurd. Refuzul armenilor din Talori de a-l preda a dus la conflict armat cu triburile kurde, ceea ce a dus în cele din urmă la mutarea în zonă a unui batalion otoman ce avea ca obiectiv calmarea situației. Apariția armatei otomane i-a determinat pe armenii din diferitele sate din Sasun să se întrunească și să decidă înarmarea și aprovizionarea cu muniție de război și, în special, cu praf de pușcă. Această activitate nu a trecut neobservată și, același Tahsin Pașa raporta la 16 aprilie 1894 că armenii „se organizau precum comitetele bulgare”³⁷.

Deși violențele au cuprins aproape toată zona muntoasă a Sasunului, centrul a fost reprezentat de satele din valea Kavar, îndeosebi satele Gelîguzan, Shenik și Semal. Trebuie menționat că satele văii Kavar erau considerate a fi cele mai bogate din Sasun, în principal deoarece aprovizionau orașul Muș, capitala provinciei otomane cu același nume, cu produse rezultate în urma creșterii animalelor. Pentru a combate furtul vitelor și oilor și pentru a nu periclita circuitul economic în care

---

³³ Hasan Tahsin Pașa a fost numit guvernator al provinciei Bitlis în 1891, acesta folosindu-se de poziție în folosul propriu, amenințând cu repercusiuni violente și închisoare armenii bogați care nu i-ar fi plătit lui o taxă specială, închizându-i pe mulți dintre cei care au protestat împotriva acestei forme de corupție. Frank Scudamore, *A Sheaf of Memories*, T. F. Unwin, New York, 1925, p. 145.

³⁴ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁵ Raymond Kevorkian, *The Armenian Population of Sassoun and the Demographic Consequences of the 1894 Massacres*, în *Armenian Review*, 47, 2001, 1-2, p. 50.

³⁶ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁷ Haluk Selvi, *Armenian Question: from the First World War to the Treaty of Lausanne*, Sakarya University, Sakarya, 2007, p. 41.

erau implicați, mulți dintre sătenii acestei văi purtau arme, spre deosebire de armenii din celelalte zone ale Sasunului.

Satele văii Kavar plăteau tribut unui număr de cinci triburi kurde³⁸. În iunie 1894, când tribul Bekiran colecta tributul, două companii otomane din regimentul 31 Muş au ajuns în munții Sasunului, cu misiunea de a merge spre satul Talori pentru a menține pacea³⁹.

La sfârșitul lunii iulie au dispărut câteva vaci și oi din satele Shenik și Semal, suspiecții fiind grupurile de nomazi care tranzitau zona în funcție de anotimp. Menționăm că aceste grupuri erau de obicei compuse din kurzii ce nu aparțineau triburilor hegemonice din zonă. Sătenii celor două sate s-au organizat pentru a recupera animalele, atacând grupurile de nomazi și ucigând câțiva dintre aceștia. Nomazii s-au plâns trupelor otomane, care au decis să ducă trupurile celor uciși în orașul Muş. La vederea acestora, printre locuitorii musulmani ai Muşului a început să circule zvonul că armenii din Sasun s-au răsculat și au ucis musulmanii pe care i-au întâlnit în cale. Din nou Tahsin Paşa a raportat că bandiții armeni din munți s-au răsculat⁴⁰, ceea ce a determinat guvernul otoman să emită o serie de ordine pentru a-i astâmpăra și pedepsi pe făptași⁴¹, ordine interpretate ulterior într-un mod extrem.

La jumătatea lunii august, tribul Bekiran, aliat al grupului de nomazi tras la răspundere de armeni pentru furtul de animale, a atacat cele două sate răsculate. Sătenii din Geliguzan, localitate aflată la două ore distanță, au venit în ajutorul celor din Shenik și Semal. După trei zile de lupte indecise, tribul Bekiran a cerut ajutorul armatei otomane, ce s-a implicat inițial furnizând armament kurzilor, iar ulterior participând activ, îmbrăcându-se în nomazi și alăturându-se șarjelor kurzilor⁴². Implicarea armatei otomane a determinat fuga locuitorilor armeni spre vârful munților și o stare generalizată de haos⁴³. În orice caz, forțele combinate otomano-kurde au învins oponenții armeni, urmând o perioadă în care au fost uciși civili și combatanți în mod nediscriminat. Mărturiile supraviețuitorilor și observațiile celor care au trimis rapoarte de la fața locului indică armata otomană ca principal făptaș, iar numărul victimelor armenesci între 10.000 și 15.000⁴⁴.

---

³⁸ Owen Miller, *op. cit.*, p. 103.

³⁹ *Ibidem*, p. 101.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 104.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁴ Raymond Kevorkian, *op. cit.*, p. 53.

Activitatea organizatorică și de rezistență a armenilor din satele Sasunului, adesea definite ca „revolta din Sasun”, constituie deopotrivă un prim model funcțional de împotrivire față de proiectul centralizator al regimului sultanului Abdul Hamid al II-lea și un caz concret de reacție militară excesivă, un prim semnal pentru ceea ce avea să urmeze în timpul Primului Război Mondial pentru armenii otomani. Masacrul a durat 24 de zile, între 18 august și 24 septembrie 1894, și, conform vice-consulului britanic Cecil M. Hallward, în acele zile au pierit locuitorii a 24 de sate⁴⁵ din cele aproximativ cele 72 de localități armenesti din Sasun.

Sultanul Abdul Hamid al II-lea a aprobat crearea unei Comisii Anatoliene de Investigație pentru a răspunde plângerilor diplomatice venite din partea marilor puteri, cu obiectivul de a face lumină asupra evenimentelor. Comisia a ajuns la concluzia falsificată⁴⁶ că armenii s-au făcut responsabili pentru intervenția armatei otomane și că numărul civililor care și-au pierdut viața nu ar fi sugerat un plan premediat sau o acțiune excesivă, cu alte cuvinte, falsificând numărul civililor uciși.

Comisarii europeni atașați Comisiei nu au fost de acord cu concluziile oficiale, prezentând un raport comun și mărturii individuale, ce indicau că numărul celor uciși era mai mare decât cel indicat de Comisia sultanului și că brutalitatea intervenției armatei otomane nu a fost justificată; în plus, au adăugat că autoritățile otomane le-au zădărnicit investigațiile, prin șicane diplomatice și chiar violări de domiciliu⁴⁷. Același vice-consul britanic Hallward concluziona în paginile propriului raport⁴⁸ că nu a exista vreo insurecție și că sătenii doar s-au apărat împotriva kurzilor, iar intervenția otomano-kurdă a fost caracterizat de barbarii ce astăzi ar fi considerate crime împotriva umanității.

În cele din urmă, sultanul a reușit să tergiverseze chestiunea într-atât încât singura inițiativă palpabilă a fost proiectul de Reformă din Mai 1895⁴⁹ înaintat de marile puteri și care nu a fost vreodată implementat⁵⁰. După cum admit cei mai mulți dintre istorici, articolul 61 al tratatului de la Berlin (1878) a pus pe agenda internațională „chestiunea armeană” și a atras atenția asupra sorții armenilor otomani, în special asupra celor din Anatolia orientală⁵¹. O concluzie ce-ar putea fi

---

⁴⁵ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 117.

⁴⁶ Michelle Tusan, *op. cit.*, p. 63

⁴⁷ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 118.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ Jeremy Salt, *Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-96*, în *Middle Eastern Studies*, 26, 1990, 3, p. 308-328.

⁵⁰ Vahakan N. Dadrian, *op. cit.*, 2008, p. 119.

⁵¹ Marcello Flores, *op. cit.*, p. 30-36.

trasă este că articolul în cauză al tratatului de la Berlin s-a dorit a fi o promisiune diplomatică pentru armeni, o obligație pentru Poartă și o responsabilitate pentru marile puteri europene. Evenimentele ulterioare au dovedit că principalii actori europeni nu doar că s-au achingat deficitar de responsabilitate, ba chiar au permis Porții să acționeze discreționar și opresiv, toate acestea pe fondul rivalităților dintre marile puteri⁵².

THE SASUN REBELLION AND THE ARMENIANS' MASSACRES OF 1894

(Abstract)

Most of the Armenian historians believe that the Sasun massacre represents the starting point of what came next during First World War, namely the genocide to which the Ottoman Armenians were subjected. The authorities' violence marks the reaction of a dying regime, discontent with the unfolding of modernity – the principle of nationalities – , with the hopelessness of controlling the outer territory, especially the one inhabited also by Kurd tribes and with the incapacity of offering a minimum standard of living to the Muslim populations from Anatolia.

The Armenians have been deemed a scapegoat to distract the empire's reformist emerging forces, hence the regime has sacrificed them for an impossible return in time, not being possible to go back to the times of the millet system and to the cusp of certain subjects ruling over others, specifically Muslims ruling non-Muslims.

---

⁵² Owen Miller, *op. cit.*, p. 122.